

TÜRK KÜLTÜRÜNDE YARDIMLAŞMA ÖRNEĞİ: İMECE USULÜNDEN YARDIM SANDIKLARINA*

EXAMPLE OF SUPPORT IN TURKISH CULTURE: FROM İMECE METHOD TO AID FUNDS

BUMİN KÜÇÜK**

Sorumlu Yazar

Öz

Türk kültürünün en önemli özelliklerinin başında yardımlaşma gelir. Özellikle kırsal bölgelerde hayvancılıkla ve çiftçilikle ilgilenen kişilerin desteklenmesi ülkenin gelişip kalkınması adına büyük bir önem taşımaktadır. Başlangıçta köylüler arasında imece usulüyle yardımlaşma söz konusuyken bu zamanla kurumsal bir hale evrilmiştir. İmecedeki kasıt hem ekim ve hasat işlerinin karşılıklı yardımlaşma ile yapılması hem de ürün bedellerinin bir karşılık beklenmeksizin kamu yararına bırakılmasıdır. Zamanla sadece kol gücüyle birbirine yardım eden kişilerden ve karşılıksız devlete ürün vermekten ziyade çiftçilere tarımsal faaliyetlerinde yardımcı olacak ciddi kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda onların ihtiyaçlarının kapsamlı ve ciddi şekilde uygun koşullarda karşılanabilmesi adına önemli adımlar atılmıştır. İlk ciddi uygulama 1863 yılında Midhat Paşa tarafından başlatılmıştır. 1867’de ise resmî bir nizamname yayınlanarak zirai kredi teşkilatına ilişkin esaslar belirgin bir hale getirilmiştir. İlgili tarihi takip eden ve Ziraat Bankası’nın kurulmasına kadar geçen süre zarfında Osmanlı Devleti bünyesindeki vilayetlerde zirai kredi uygulaması yaygınlaştırılmıştır. Böylece temel misyonu zirai faaliyetleri desteklemek olan Ziraat Bankası’nın kurulmasına giden süreç de başlatılmıştır. Midhat Paşa’nın temellerini attığı zirai kredi teşkilatı yine onun gayretleriyle hazırlanan nizamnameyle kurumsallaşmıştır. Böylece zirai kredi iş ve işlemleri Osmanlı Devleti’nde ilk defa devlet mevzuatına girmiştir. Bu çalışmada Ziraat Bankası’nın kurulmasına giden yolu hazırlayan yardım sandıklarının ortaya çıkışı, misyonu, faaliyetleri gibi hususlar dönemin kaynaklarından hareketle ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Yardımlaşma, Ziraat Bankası, Memleket Sandıkları.

Abstract

One of the most important characteristics of Turkish culture is cooperation. Supporting people who are interested in animal husbandry and farming, especially in rural areas, is of great importance for the development and progress of the country. While initially there was cooperation among villagers through the method of collective labor, this evolved into an institutional form over time. What is meant by collective labor is that both planting and harvesting work is done with mutual assistance and that the product prices are left to the public benefit without expecting anything in return. Over time, instead of people who only help each other with their physical strength and give products to the state without expecting anything in return, serious institutions that will help farmers in their agricultural activities were

Araştırma Makalesi / Künye: KÜÇÜK, Bumin. “Türk Kültüründe Yardımlaşma Örneği: İmece Usulünden Yardım Sandıklarına”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 113 (Mart 2025), s. 421-439. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1621270>

* Bu makale tarafımdan hazırlanan *Ziraat Bankası Tarihi 1863-1938* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., E-mail: bkucuk@ziraatbank.com.tr, ORCID: 0000-0002-5786-3005.

needed. In this direction, important steps were taken to meet their needs comprehensively and seriously under suitable conditions. The first serious application was initiated by Midhat Pasha in 1863. In 1867, an official regulation was published and the principles regarding the agricultural credit organization were clarified. During the period following the relevant date and until the establishment of the Ziraat Bank, agricultural credit application was widespread in the provinces within the Ottoman State. Thus, the process leading to the establishment of Ziraat Bank, whose basic mission was to support agricultural activities, was initiated. The agricultural credit organization, whose foundations were laid by Midhat Pasha, was institutionalized with the regulation prepared with his efforts. Thus, agricultural credit transactions were included in state legislation for the first time in the Ottoman Empire. In this study, issues such as the emergence, mission and activities of the aid funds that paved the way for the establishment of Ziraat Bank were discussed based on the sources of the period.

Key Words: Turkish Culture, Solidarity, Ziraat Bank, Homeland Funds.

Giriş

XIX. yüzyıl Avrupalı devletlerin Osmanlı ekonomisi üzerinde yarı sömürgeci bir tutum izlemelerinin yanı sıra, devleti parçalamaya yönelik politikalarını yoğunlaştırdıkları bir dönemdir. Britanya'nın dünya ticareti üzerindeki etkinliği ve hâkimiyetini artırmaya yönelik çalışmaları, Rusya'nın Asya ve Kafkaslar üzerinde egemenlik kurmaya yönelik politikaları ve beraberinde Akdeniz'e inmeyi amaçlayan girişimleri dönemin en belirgin askerî ve siyasi makro ölçekli girişimleridir. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bozulmalar üzerine Ortodoksların Ruslar, Katoliklerin Fransızlarca sahiplenilmesi, bu unsurlar üzerinde gerek dinî gerekse milliyetçi ayrılıkçı hareketlerin beslenmesi ile bu dönem büyük sorunların yüz üstüne çıktığı bir dönem olarak belirginleşti. XIX. yüzyılda Şark Meselesi olarak adlandırılan bu durumun temelinde Avrupa-Türk ilişkileri yatıyordu (Kodaman, 1983, 162-163). Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı topraklarını parçalama ve Osmanlı Devleti'nin varlığını sonlandırmaya yönelik çalışmalarının yoğunlaştığı ve bu konuda âdeta ortak bir hedefe kitlenmişlercesine çoğu zaman kendi içlerinde bile çıkar çatışmalarından kaynaklı anlaşmazlıkların da yer aldığı bir süreç yaşandı (Kurmuş, 1982, 12).

Avrupalı devletlerin kendi aralarındaki bu çıkar çatışmaları Osmanlı'nın varlığını bir müddet daha sürdürmesinde etkili oldu. Osmanlı Devleti çoğu zaman Avrupalı büyük devletlerin çıkar çatışmalarından istifade ederek bir tür denge politikası yürüttü. Ancak süreç incelendiğinde Osmanlı Devleti üzerinde yürütülen yıkıcı politikaların, artarak devam ettiği görülür. Tanzimat ile birlikte içinde bulunulan sorunların çözüme kavuşturulabilmesini teminen gerek idari ve hukuki gerekse sosyoekonomik dönüşümü sağlamak üzere birçok tedbir ortaya konuldu. Tanzimat'la birlikte tarımda üretim alanlarının genişletilmesi, ederi yüksek olan ürünlerin yetiştirilmesi konusunda teşvikler sağlanması, üretim modellerinin daha modern hale getirilmesi amacıyla makine ve donanım ithaline yönelik çalışmalar yapıldı. Zirai üretimde teşvik ve üretilen ürünlerin ticaretine yönelik serbest ekonomi uygulamaları devreye alınmaya çalışıldı. Devletin tekel işletmeleri ve mubayaalarının büyük bir kısmı ortadan kaldırıldı (Güran, 1992, 224-225). Ekonomik ederi yüksek olan ürünlere ilişkin olarak pamuk üretiminde öşür muafiyeti sağlandı. Zeytin yetiştiricilerine uzun süreli vergi avantajları getirildi. İpek böcekçiliği konusunda da benzer muafiyetler getirildi (Güran, 1992, 226). Hayvancılık ile ilgili olarak halka verimi yüksek olan ırka sahip koyun dağıtımı ve yetiştiricilere yine uzun vadeli vergi avantajları sağlandı. Bu dönemin göze çarpan diğer destekleyici çalışmalarından biri ise zirai kredi konusunda önemli düzenlemeler yapılarak devlet eliyle çiftçilere üretimlerini finanse edebilmelerini teminen günün şartlarına göre daha ucuz faiz oranları ile kredi

tahsisini sağlanmış olmasıdır. Başlangıçta deneme amaçlı olarak gerçekleştirilen bu uygulamalar zaman içinde bütün vilayetlerde yaygınlaştırıldı (Güran, 1992, 227).

1. Memleket Sandıkları

Memleket Sandıkları ilk olarak Midhat Paşa'nın valiliğinin üçüncü yılı olan 1863 yılının Kasım ayı sonunda bir cuma günü Pirot (Şehirköy'ü) kasabasında faaliyete başladı (Atasagun, 1958, 570; Ortaylı, 1974, 46; Koç, 2004, 411). 1867 yılında ise özel bir mevzuata tabi tutularak Memleket Sandığı adı altında Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde yaygınlaştırmaya çalışıldı (Kılıç, 2005, 108). Memleket Sandıklarının ilk filizlendiği ve gelişim gösterdiği alan Osmanlı Devleti'nin Rumeli toprakları olması tesadüfi değildir. Bu hareketin Midhat Paşa tarafından başlatıldığı düşünüldüğünde valilik yaptığı bu sahada faaliyetlerin hızlı bir gelişim göstermesi oldukça normaldir. İlk defa Şehirköy'de faaliyete başlayan Memleket Sandığı'nın başarılı bir görüntü sergilemesi ve arzulanan neticeleri vermesiyle birlikte sandıklar yaygınlaştırılmıştır. Midhat Paşa'nın yönetim alanının ve etkinliğinin bulunduğu Tuna Vilayeti döneminde hızlı bir gelişim görülmektedir. Tuna Gazetesi'nin ilk sayısında sandıklara yönelik verilen bilgiler ilgili tarihlerde sandıkların gelişimine yönelik fikir sahibi olmamıza katkı sağlamaktadır (Tuna, nr. 1, 6 Şevval 1281 (4 Mart 1865), s. 1-2; İbrahimov, 2006, 47).

Mevzuat esaslarının Midhat Paşa tarafından belirlendiği Memleket Sandıklarının en önemli özelliği, gücünü tamamıyla üretici ve köylüden alan, köylünün çalışmasına dayanan, son derece eşitlikçi esaslar üzerine kurulan, düşük faizle köylünün finansman ihtiyacını karşılamayı amaçlayan bir ikraz sandığı olmasıdır. Memleket Sandıklarına gerekli olan sermaye, ilk etapta üreticilerin müşterek ve mecburi yardımı esasına göre ve yerel olarak toplandı (Atasagun, 1939, 2; Savran, 1935, 35-62). 1867 yılında Memleket Sandıkları Nizamnamesi'nin devreye alınması ile birlikte sandıklar Osmanlı topraklarının genelinde yaygınlaştırmaya başlandı (Düstur, 1. Tertip, C II, s. 387-398). Çıkarılan uygulamadaki esas ve usullerle valiliklere talimatlar gönderildi. Bu anlamda valilikler sandıkların kurulmasından ve yaygınlaştırılmasından birinci derecede sorumlu tutuldular. Nitekim 9 Kânunusani 1286 (1871) tarihli İdare-i Umumiye Vilayet Nizamnamesinin 3'üncü kısım 11'nci maddesi uyarınca "... menafî umumiye ve itibar ve ihtar sandıkları ihdası... Birinci derecede valilere muhavvel olup, bu vazifeden her birinin ifası, dereceyi saniyede mütealliki aleyhim olan daire ve idarelere havale olunur" ifadesiyle valilikler görevlendirildi (Düstur, 1. Tertip, C I, s. 625-651, M. 11). İlerleyen tarihte yayınlanan 25 Muharrem 1293 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet hakkındaki talimatta "ziraat mahsulatının teksiri ile buna müteallik olan Menafî Sandıkları sermayesinin hüsnü istimal ve ıslahı muhasebatına bakılması" valilerin asli görevi olarak nitelendirildi (Düstur, 1. Tertip, C III, s. 24-32; Hazar, 1986, 90). Sandıklara ait ürünlerin satılmasında ürünlerin düşük fiyattan satılmaması ve sandıkların zarar görmemesi için Memleket Sandıkları Nizamnamesi'nin ikinci maddesi uyarınca valilere görev verildi (Düstur, 1. Tertip, C II, s. 387-398). 1883'e kadar sandıklar yerel olarak faaliyette bulunuyordu. Sandıklar tam manasıyla kurumsal bir yapıda disipline edilerek merkezi bir kontrol mekanizmasının parçası olmadığından, bu anlamda ilgili dönem aralığında sandıklara ilişkin detaylı bilgilere kısıtlı rastlanılmaktadır.

Memleket Sandıklarının ilk yıllarında sermaye gereksinimleri imece usulüne göre temin edildi (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 58, 234; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, 1938, 21; Atasagun, 1939, 3). İmecedeki kasıt hem ekim

ve hasat işlerinin karşılıklı yardımlaşma ile yapılması hem de ürün bedellerinin bir karşılık beklenmeksizin kamu yararına bırakılmasıdır. Bu yönüyle, Midhat Paşa'nın imeceyi disiplin altına aldığı, başka bir ifadeyle mecburi ve teşkilatlı bir imece sistemi oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu sistemde köy ihtiyar heyeti köy etrafında işlenebilecek köye veya devlete ait bir tarla bulmakta ve köylüler bu tarlayı bütün vasıtalar kendilerine ait olmak üzere müştereken ekip biçmekteydi. Bu müşterek çalışma modelinde köylüler arasında iş yapma biçiminde bir eşitlik söz konusu olup, her hane müşterek tarlanın yarım dönümünü işlemekteydi. Köylülerin işlerinin aksamaması için müşterek tarlaların imece usulü işlenmesi cuma günlerine bırakılırdı (*Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası*, 1938, 22). Ekilecek mahsul ilk zamanlarda mısır olarak benimseniyordu (Atasagun, 1958, 3), elde edilen mahsul, kaza merkezine götürülerek köy ihtiyar heyetinin veya hükümetin denetimi altında satılmakta, edilen gelir ise sandıklarda sermaye olarak biriktirilmekteydi (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 58, 234). Bu ortak çalışma biçiminden başlangıçta oldukça olumlu sonuçlar alınsa da ilerleyen süreçte birtakım sıkıntılar baş gösterdi. İmece usulü kaldırılarak sermaye temininde daha sağlam bir kaynak yapısı oluşturuldu (Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, 1939, 22; Atasagun, 1939, 3). Yeni uygulama ile çiftçilerden yarım kile buğday alınması uygulamasına geçildi, bu yöntem uzun yıllar boyunca uygulandı.

Memleket Sandıklarının faaliyete başlayabilmesi için her kazada en az iki yüz liranın toplanması gerekiyordu. Memleket sandıklarında yerel olarak toplanan sermaye yine yerel olarak kullanılırdı. Bir kaza merkezinde faaliyete geçen Memleket Sandığı ancak o kazaya bağlı olan köylerdeki üreticilere işlem yapabiliyordu (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 58, 235; *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası*, 1939, 22). Memleket Sandıklarınca çiftçi olmak şartı ile herkese şahsi kefaletle veya rehinle veya her ikisi birlikte olmak üzere teminat karşılığında borç verilirdi. Verilen borç aylık %1 oran ile faizlendiriliyordu. Ödeme süresi minimum üç ay ve bir yıllık zaman dilimleri arasında belirlenir, bir çiftçiye verilebilecek borç miktarının üst sınırı yirmi lirayı geçmezdi (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Basma Bağışlar nr. 58, 234; Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, 1939, 23; Atasagun, 1939, 4).

İlk yıllarda sandıklar genellikle pazar alanlarının kurulduğu yerlerde, pazarın kurulduğu günlerde faaliyette bulunurdu (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Basma Bağışlar nr. 58, 234; *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası*, 1939, 23). Özellikle hafta pazarının kurulduğu günlerde işlemde bulunulmasına yakın köylerden kasabalara alışveriş için gelen köylülerin oluşturduğu yoğunluk gerekçe gösterilmektedir. Nitekim pazarın kurulduğu günler dışında kayda değer bir kalabalık ve yoğunluğun bulunmayışı da diğer günlerde sandıkların açık tutulmamasının nedeni sayılmaktadır. İşlem yapılan gün sayısı kredi talebinin yoğunluğuna ve kasabaların gelişimine bağlı olarak zaman içinde arttı. Nitekim sandıklar tarafından dağıtılan kredilere ilginin artması ile birlikte, 1867 yılından itibaren çalışılan gün sayısı Babıali'den izin alınmak suretiyle haftada iki güne çıkarıldı.

Memleket Sandıklarının hesap işleyişinde kasım ayının da önemli bir yeri bulunmaktaydı (Atasagun, 1939, 5). Bu tarihte hesaplara incelenmek üzere kapanış verilmekte, idare amiri yönetiminde kurulan bir komisyon ile gerekli denetim ve kontroller sağlanarak gelir tespiti yapılmaktaydı. Sabit masraflar haricinde kalan faiz gelirlerinden sağlanan tutarlar ile sandıkların bulunduğu yerlerin gerek eğitim gerekse imarla ilgili ihtiyaçlarının karşılandığı görülmektedir (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Basma Bağışlar nr. 58, 234). Nitekim bu yönüyle değerlendirildiğinde sandıklar sosyoekonomik açıdan faaliyette bulunduğu yerlere katma değer sağlıyordu.

Başlangıçta, sandıkların faaliyetlerinden oldukça faydalı kazanımlar elde edildi, 1867’de yayınlanan tebligatla Osmanlı coğrafyasının genelinde memleket sandıklarının yaygınlaştırılması yoluna gidildi (Atasagun, 1939, 5). Bizzat Midhat Paşa tarafından kendi ifadesi ile “tarifname” adıyla isimlendirilen bir tüzük hazırlandı. Hatta bu tüzük örnek teşkil etmesi ve sandıkların yaygınlaştırılmasına katkı sağlaması için 19 Recep 1281, 6 Kanunuevvel 1280 (19 Aralık 1864) tarihlerinde sadarete gönderildi. 1867 yılında Babiali tarafından nizamnamenin yürürlüğe konulmasına kadar, Memleket Sandıklarının Suret-i Tertibi ve Sermayenin İdaresi ve Menafi ve Temettuatının Sarfi adlı layiha ile uygulamada kaldı (Kılıç, 2005, 108). Bu layihanın yürürlükte olduğu zaman dilimi içinde elde edilen tecrübelerle 17 Rebiyülevvel 1284 (1867) tarihli Memleket Sandıkları Nizamnamesi oluşturuldu. 1867 tarihli Nizamname beş ana bölümden oluşmakta olup, ilgili bölümler sermaye yapısı, sandıkların durumu, niteliği ve yönetimi, kredilendirme koşulları, menafi gelirleri ve kayıtların sağlıklı tutulmasına ilişkin başlıklar içermektedir.

Memleket Sandıkları Osmanlı Devleti’nde birçok kazada kuruldu, zaman içinde yaygınlaştı. Faaliyette bulunduğu her yerde istenilen şekilde çalışmaması, zaman içinde memleket sandıklarında meydana gelen yapısal sorunlar ve bu sorunlara bağlı olarak gerçekleşen kronik bozulmalar, sandıkların etkinlik ve verimliliklerini düşürdü. Sandıkların gelişmemesinin ve etkinliklerini kaybetmelerinin başlıca nedenleri, yerel olarak idare edilmeleri, kontrol mekanizmalarındaki eksiklik ve düzensizlikler, sermaye gereksinimlerinin belirlenen usul ve esaslara göre elde edilmemesi ve verilen kredilerin sağlıklı şekilde takip edilmemesi olarak sıralanabilir.

2. Ziraat Sandıkları

Memleket Sandıklarının gelişim sürecinde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın oldukça önemli bir yeri vardır. Memleket Sandıklarının en çok gelişim gösterdiği ve en verimli çalışmaların yürütüldüğü Balkan topraklarında yaşanan savaşlar ve bu savaşların sonucunda meydana gelen mağlubiyetin etkisi oldukça yıpratıcı oldu. Sandıkların mevcut durumu bozuldu, savaş neticesinde sandıklar ciddi zarara uğradı (Bulgaristan’da Ziraî Kredi, 1929, 10). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na kadar Memleket Sandıkları muntazam bir şekilde faaliyetlerine bu bölgede devam etti. Rus işgali ile Osmanlı Devleti aleyhine sandıklarda ciddi bozulmalar ve kayıplar yaşandı (Çelik, 2010, 72). Balkanlarda en işlevsel ve rol model olarak işleyişleri ve verimlilikleri en iyi şekilde süren memleket sandıklarının bu şekilde elden çıkması sandıkların geneli üzerinde sancılı bir durum oluşturdu. Osmanlı-Rus Savaşı sonrası yaşanan bu olumsuz durum yalnızca memleket sandıkları için olumsuz bir tablo oluşturmadı, Osmanlı topraklarında bulunan sandıkların geneli üzerinde sıkıntı meydana getirdi. Nitekim savaş sonrasında birçok sandığın gelirlerine el konuldu (Akyıldız, 1996, 60-61, 100).

Savaşın sona ermesiyle birlikte Ruslar, Memleket Sandıklarının işleyişini incelediler, 28 Haziran 1878’de bir nizamname yayınlayarak memleket sandıklarının Ziraat Sandıkları olarak idare ettiler (İleri, 1941, 146). Sandıkların faydalı olduğuna kanaat getirdiklerinden sandıkların faaliyetlerine engel olmadıkları gibi, sandıkların işleyişini artırmak amacıyla birtakım düzenlemelerde de bulundular. Bu düzenlemelerin ortak yönü, sandıkların daha güçlü bir sermaye yapısına kavuşturularak, uzun vadede sandıkların daha da güçlendirilmesinin hedef alınmış olduğu izlenimi ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu nizamnamede alınan kararlar şu şekilde özetlenebilir: Sermaye artışını desteklemek amacıyla mevcutta alınan zirai emlak vergisinin %5’i oranında

ek bir vergi alınması; Depozito kabul etme konusundaki kısıtlamaların kaldırılması; borçlandırma faizlerinin düşük tutularak belirli bir sınır konulması; gayrimenkul ipoteği konusunda arazi dışında emlakların da teminata alınmasının önünün açılması; sandıkların sermaye yapılarının zaman içinde daha da güçlendirilmesi amacıyla elde edilen sandık kârlarının on beş yıl boyunca sandık sermayelerine eklenmesi hususları sayılabilir.

Toprakların Osmanlı egemenliğinden ayrılması ve Rusların da bölgeden çekilmesi sonrasında Bulgar egemenliğinde kalan sandıklar heba edilmedi. Bilakis muhafaza edildi. Osmanlı Devleti'ne bağlı Bulgar Prenslığı sınırlarındaki Memleket Sandıkları için 1882'de bir kanun çıkarılarak, bu topraklardaki Memleket Sandıklarına Ziraat Sandıkları adı verildi (BOA, İ.MTZ. (04), 8/325; Akgün, 1984, 199). Ziraat Sandıkları, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması sonrasında da faaliyetlerine devam etti (Erçin, 2004, 24). Günümüz Bulgaristan topraklarını kapsayan alan içinde 1863-1878 yılları arasında 48 adet Memleket Sandığı faaliyette bulunuyordu, bu sandıkların ilgili dönemdeki sermaye mevcutlarının 660.000 akçenin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Atasagun, 1939, 16). Bulgaristan'ın bağımsızlığını elde etmesi sonrasında da Ziraat Sandıkları da faaliyetlerine devam etti, bu topraklarda ayrı bir koldan devam eden Ziraat Sandıkları 1903 yılında birleştirilerek Bulgaristan Ziraat Bankası'nın kurulmasında temel yapı taşı oldu. Mevcut sandıklar da banka şubesi haline getirilerek hizmet vermeyi sürdürdü.

Padişah iradesi ile kurulan Ziraat sandıklarının etkin ve verimli yönetilebilmesini teminen sandıkların işleyişine yönelik ayrıntılı bir düzenleme yapıldı ve 1882 yılında Vilayet Genel Meclisinde kabul edildi. Bu düzenlemeler incelendiğinde sandıkların banka müessesesine benzer şekilde organize edildiği görülmektedir. Sandıklarda yapılan işlemlere ait kayıtlarının nasıl yapılacağı, iş ve işlemlerin kimler tarafından ne şekilde hangi esaslara göre yerine getirileceği belirlendi. Yine ilgili nizamnamede sandıklara tanınan vergi istisnalarından bahsedildi, sandıkların işleyişinin daha muntazam yürütülebilmesi amacıyla mülki idareye de sorumluluk verildi (BOA, İ.MTZ. (04), 8/325; BOA, ŞD, 2001/5, 30).

Hesapların işleyişine düzen getirilerek, borç alacak ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde kayıt altına alınması sağlandı. Koçanlı senet kullanımı ve standart tek tip defter düzenine geçilmesiyle bu işleyişin alt yapısı oluşturuldu. İş ve işlemlere getirilen bu detaylı düzenlemeler, yapılan işlemlerin takip ve kontrolünün sağlanmasına da katkı sağladı. Bu yönden baktığımızda bu düzenlemelerin risk ve sorumluluk doğurucu işlemlerin önüne geçilmesini amaçladığı kanaati oluşmaktadır. Sandıkların bu düzenlemeler ile kurumsal yapıya daha da yaklaştırılmaya çalışıldığı düşünülmektedir. Ziraat sandıklarının temel amacı memleket sandıklarından farklı değildir. Temel amaç yine çiftçilerin üretim faaliyetlerinde ihtiyaç duyduğu finansmanın gerçek ihtiyaç sahipleri olan bizzat üretim faaliyetinde bulunan çiftçilere (BOA, ŞD, 2517/1), uygun koşullarda sağlanmasıdır (BOA, İ.MTZ. (04), 8/325). Ziraat Sandıklarının sermaye gereksinimleri ve sermaye yapısının hangi unsurlardan oluşacağı ilgili maddeler kanunda detaylı şekilde belirtilmiştir (BOA, İ. MTZ. (04), 8/325). Herhangi bir kazada ziraat sandığı kurabilmek için en az beş bin lira sermaye gereksinimi zorunluluğu bulunmaktadır. Eğer yeterli sermaye çiftçiler tarafından bir araya getiremiyorsa sermayeye konu kıymetler en yakın kazada bulunan sandık bünyesinde tutulmaktaydı. Yeterli sermayeye ulaşıldığı takdirde ayrı bir sandık haline dönüştürülüyordu (BOA, ŞD, 2517/1).

Sermayeyi oluşturan unsurlar ise kısaca, araziye değerlendiren kişilerden alınan yıllık %5 teslimat bedelleri (BOA, İ. MTZ. (04), 8/325), sandığa ait nakit kıymetler,

bankalardan alınan borçlar, dönüştürülen sandıklara ait alacaklar, öşrün onda biri ve alınan onda birlik kısmın yedi de biri (BOA, ŞD, 2517/1), faiz tahsilatları, sandıklara verilen borçlardan oluşuyordu. Doğu Rumeli bölgesinde bulunan Ziraat Sandıklarının sermaye büyüklüklerine göre iki ayrı şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir. Sermayeleri 1 milyon kuruşun üzerinde olan sandıklar birinci sınıf, 1 milyon kuruşun altında olan sandıklar ise ikinci sınıf sandıklar olarak tanımlandı (BOA, İ.MTZ.(04), 8/325). Yine ilerleyen dönemde sandıkların sermaye büyüklüklerine göre tekrar üç ayrı şekilde sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu tasnifleme ise sermaye miktarı on beş bin lira üzerinde olan sandıkların birinci sınıf, on bin lira ve on beş bin lira arasında olanların ikinci sınıf, beş bin lira ve on bin lira arasındaki sandıkların ise üçüncü sınıf olarak ölçeklendirildiği görülmektedir. Ziraat Sandıkları bu dönemde Ziraat Nezaretine bağlı olarak çalışıyordu. Sandıklar bir idare heyeti üyesi ve dört üyeden oluşan bir meclis tarafından yönetilmekteydi (BOA, ŞD, 2517/1). Sandıklarda çalıştırılacak personel yapısı zaman içinde çeşitli değişiklikler göstermiş olsa da genel anlamda müdür, sandık emini, muhasebe işlemlerini yürütmek üzere görevlendirilen bir kâtip, tahsildar ve odacı gibi pozisyonlar için personel istihdam edilirdi (BOA, İ.MTZ. (04), 8/325); BOA, ŞD, 2517/1). Sandıkların iş yoğunluklarına bağlı olarak Ziraat Nezaretinin oluru alınarak kâtip sayılarında esneklik sağlanabildiği ve artış yapılabildiği görülmektedir (BOA, ŞD, 2517/1).

Sandıklarda görevli olan personel iş ve işlemleri gerçekleştirirken bağlı oldukları birtakım kurallar ve kaidelere göre çalışmaktaydı. Çalışanlar bu kurallara aykırı hareket ettiğinde ya da görevlerini kötüye kullandıklarında cezai yaptırımlara maruz kalırlardı (BOA, İ. MTZ. (04). Ziraat Sandıklarının faaliyetlerinin yerine getirilmesinde İdare Meclislerinin oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Gerek borç verme işlemlerinin gerekse borç alma işlemlerinin nasıl yürütüleceği İdare Meclislerince belirlenmekteydi. Bununla birlikte, borcunu ödeyemeyen kişilerin, gerçek manada geçerli sebeplerinin bulunup bulunmadığına ve taleplerinin mücbir bir sebebe dayanıp dayanmadığına da karar verirdi. Verilen kararlar neticesinde eğer talep uygun görülürse erteleme veya yapılandırma yapılmasının mümkün olduğu anlaşılmaktadır. İdare meclislerinin aynı zamanda buldukları yerlerde zirai faaliyetlerin arttırılması ve mevcut kaynakların gerçek manada ziraat ile uğraşanlara kanalize edilmesinden önemli ölçüde sorumlu oldukları görülmektedir. Yine ilgili meclis, zirai faaliyetlerle ilgili diğer kurum ve kuruluşlarla irtibat halinde olmak ve zirai politikaların sahadaki en önemli aktörü olarak faaliyetlerini iş birliği içinde yürütmekle de sorumluydu (BOA, ŞD, 2517/1). Ziraat Sandıklarının iş ve işleyişleri incelendiğinde yalnızca faaliyette buldukları sahada borç verme işlemlerinde bulunabildikleri görülür (BOA, İ. MTZ. (04), 8/325). Bünyesinde birden çok kazanın birleştirildiği sandıklarda da borç verme konusunda paydaş kazaların vermiş olduğu sermaye oranları dikkate alınırdı. Borç verme işlemleri payları oranında gerçekleştirilirdi (BOA, ŞD, 2517/1). Borç verilebilecek kişilerle ilgili düzenlemelere baktığımızda, bizzat tarımsal üretimin içinde faal olarak yer alan kişilere odaklanıldığı görülmektedir. Bu kişiler ise; ekim ve dikim işlemlerini bizzat kendi arazilerinde gerçekleştirenler, arazi sahibi olup vekil tayin ederek arazilerini ekip diktirenler, bizzat tarımsal üretim yaparak gelir elde etmek amacıyla bir başkasına ait araziye kiralarak zirai faaliyette bulunanlar ve bağı-bahçesi olup tarımsal üretimde bulunanlardır (BOA, ŞD, 2517/1).

Sandıkların borç verme esasları incelendiğinde şahıs bazında borç verildiği, belirli bir topluluk ya da grup adına hacimli herhangi bir borç verme işleminin gerçekleştirilmediği görülmektedir (BOA, İ. MTZ. (04), 8/325). Bu yönüyle değerlendirildiğinde borç vermenin tabana yaygın şekilde, zirai faaliyetle doğrudan

iştilgal eden kişilere verilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Sandıklar tarafından yıllık olarak %8 faizle borç verilirdi. Verilen borç tutarına uygulanacak faiz oranında borcun tahsiline kadarki zaman dilimi içinde değışkenlik olmazdı. Bir başka deyişle borç alacak ilişkisi içinde sabit faiz oranı üzerinden çiftçiler borçlandırılırdı. Borçlandırma biçimi hasat dönemiyle ilişkilendirilirdi. Borç ödeme konusunda çiftçilerin sıkıntıya düşmemesi için özellikle dönemsellik ilkesine uyulurdu. Kredi ödeme vadeleri de bu doğrultuda çiftçilerin ödeme takvimine göre belirlenirdi. Borcu bulunan çiftçilere mevcut borçlarını ödemededen tekrar borç verilmesi yoluna gidilmezdi. Bu şekilde hareket edilmesinde mevcut borcun üzerine yeni borç eklenmesinin doğurabileceği olumsuz sonuçların etkili olabileceği düşünölmüş olabilir. Çiftçilerin üstünden kalkamayacakları bir borç yükünün altında ezilmemelerinin sandıkların işleyişine zarar vermesi de tabiiyetiyle mümkündür (BOA, ŞD, 2517/1). Zirai faaliyetlerin finansmanı için borç isteyen kişilere verilebilecek azami borç tutarları her bir sandığın sınıflandırmasına bağılı olarak farklılık arz etmektedir (BOA, ŞD, 2517/1). Borç vermeyle ilgili olarak her bir sandık sınıfına borçlanan kişi bazında azami olarak farklı üst limitler belirlenmesinin altında yatan temel sebebin de sandıkların sermaye miktarlarının birbirinden farklı olmasıdır. Nitekim sermayesi güçlü ve bu nedenle daha iyi sınıflandırılmış olan sandıkların azami borç verme miktarlarının daha fazla olmasının da gayet tabi olduğu aşikârdır.

Ziraat Sandıkları tarafından çiftçilerin borçlandırılmasında mutlak suretle teminat alınmakta, teminat yapısı verilen borç miktarının iki katına denk gelecek şekilde belirlenmektedir. Sandıklarca teminat olarak gayrimenkul ipoteğı alınması esastı (BOA, İ.MTZ.(04), 8/325). İpotek tahsisi ve ipotek fek işlemleri borçlular tarafından karşılanırdı (BOA, ŞD, 2517/1). Teminata kefil alınması durumunda da kefilin de en az borçlu kadar ödeme gücüne sahip olması şartı aranırdı. Kefalet değeri olmıyan kişilerin kefil olarak kabul edilmediğı görölmektedir (BOA, İ.MTZ.(04), 8/325). Sandıklar tarafından verilen borçların vadesinde tahsil edilmesi esastır. Anapara ve faiz ödemesini vadesinde gerçekleştiremeyen borçlulara ve kefillerine borcun muaccel hale geldiğı ve borcun bir ay içinde ödenmesi gerektiğı konusunda ihbar mektubu gönderilirdi. İlk ihbarnamenin tebliğini takip eden on beşinci gün hâlihazırda borç ödemesinde bulunulmamış ise ikinci bir ihbarname gönderilerek borcun derhal ödenmesi talep edilirdi. İkinci ihbarnameyi takip eden on beşinci gün geçtiğinde borcu ödemeye mükellef olanlar hakkında yasal işlemler başlatılırdı (BOA, İ.MTZ.(04), 8/325). Bazı durumlarda mücbir sebeplerden ötürü vadesinde borcunu ödeyemeyen borçlular da bulunabiliyordu. Genellikle belirli bir bölgeyi ve çok sayıda üreticiyi doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen savaş, doğal afet ve kıtlık gibi durumlarda İdare Meclisinin yapmış olduğu tespite göre, bu tür hallerde ödemelerde büyük kolaylıklar sağlanmaktaydı (BOA, ŞD, 2517/1).

Sandıklar zirai faaliyette bulunan çiftçilere borç verme işleminde buldukları gibi borç alma işlemlerinde de bulunuyordu. Borç verme işlemleri nasıl ki belirli uygulama ve esaslara dayalı şekilde yürütölüyor ise borç alma işlemlerinde de önceden sınırları çizilmiş kaidelere göre işleminde bulunulmaktaydı. Borç alma işlemlerinde kimden borç alındığı, ne kadar borç alındığı, borcun ne kadar süre ile alındığı, alacaklıya hangi oranda faiz ödeneceğı gibi unsurlar resmî evrak üzerinde mühür ve imza ile hükme bağlanmaktaydı (BOA, ŞD, 2517/1). Borç alma faiz oranlarının borç verme faiz oranlarından daha düşük olduğu görölmektedir (BOA, ŞD, 2517/1). Memleket Sandıklarında mevcut olan menafı gelirlerine ilişkin uygulama aynı şekilde Ziraat Sandıklarında da devam ediyordu. Menafı gelirleri genel olarak halkın yararına olan işlerde kullanılırdı (BOA, ŞD, 2517/1). Sandıklar bu özellikleriyle buldukları

yerlerde toplumun geneline yarar sağlayan faaliyetleri de desteklemiştir. Ziraat Sandıkları tarafından borç alacak ilişkisine dayalı birçok işlem gerçekleştirildiğinden bu işlemlerin sağlıklı bir şekilde kayıt altına alınmasının son derece önemli bir zorunluluk olduğu görülmektedir. Bu amaçla hesaplar üzerinde yapılan işlemler sandıklarda görevli muhasebe işlemlerine bakan personel tarafından defterlere kaydedilirdi. Sandıklarda bu amaçla kullanılan birçok defter bulunmaktaydı. Bu defterlere genel olarak baktığımızda gün içinde tahsile alınan ve ödenen paraların giriş çıkışlarının takip edildiği günlük defterin tutulduğu; borç verilen kişilerin isim sırasına göre takip edilen, borç verilen kişilerin detaylı bilgilerinin (adı soyadı, bakiye, vade, kefil, alınan teminat vb.) yer aldığı esas defterin tutulduğu görülmektedir. Bu defterler dışında sandığa bağlı yerlerin adlarının kayda alındığı, sandıklara sermaye veren ve okuma yazması olmayan kişilerin takip edildiği elifba defteri de tutulmaktaydı. Yine sandıklarda muhaberatın sağlanabilmesini temin etmek üzere yazışmaların takip edildiği gelen giden defteri bulunmaktadır. Esas defteri ile bağlantılı şekilde tutulan borç verilen kişilerin takibinin yapıldığı numaralandırılmış hesap defteri; kasa defteri, sandığa kimlerin ne kadar sermaye vermiş olduğunun takibinin yapıldığı, sermayenin de ne kadarının hangi köylere verildiğinin takibinin yapıldığı sermaye defteri; sandığın borç almasında kullanılan borç defterleri sandıklarda kullanılan defterlerdi. Çapraz kontrolün sağlanmasına yönelik olarak sandık eminalerince tutulan defterlerde bulunmaktaydı (BOA, İ.MTZ.(04), 8/325). Yapılan işlemlerin defterlere işlenmesi esnasında maddi hataya düşülerek yanlış yazımda bulunulması halinde kati suretle tahrifat yapılarak (kazıntı ve silinti) düzeltmede bulunulmaması, hatalı yazılan kaydın okunacak şekilde üzerinin çizilerek doğru kaydın yazılması gerekmektedir (BOA, ŞD, 2517/1). Defterlere ilişkin olarak bu denli nizami bir yapının oluşturulmasının bir diğer nedeni de teftiş işlemlerinin sağlıklı yürütülebilmesine olarak sağlamaktı. Nitekim kontrol mekanizmasının işleyişine baktığımızda Sancak Komisyonlarının dilediği şekilde sandıkları teftişe yetkili oldukları görülmektedir (BOA, İ.MTZ.(04), 8/325).

Sandıklar tarafından dönemsel olarak yapılan raporlamalar ilk başlarda sandık eminaleri tarafından her ay Sancak Komisyonlarına sunulmaktayken zamanla bu uygulama aylık olmaktan çıkartılarak üç ayda bir yapılmaya başlandı (BOA, İ.MTZ.(04), 8/325). Sandıkların muhasebe işlemlerine ilişkin tıpkı günümüzde olduğu gibi dönemsel bir takvimi vardı. Bu takvim her yılın ocak ayında başlar ve aralık ayı sonu itibariyle sona ererdi. Aralık ayının sonu ile hesaplar kapatılarak hesaplara ilişkin kapanış işlemleri gerçekleştirilirdi. Her ne kadar hesapların kapanışı aralık ayı sonu olarak belirtilse de bu işlemlerin raporlamalara dönüştürülerek tam manasıyla bağlanması birkaç ay daha sürebiliyordu (BOA, İ.MTZ.(04), 8/325). Sandıklar tarafından üç aylık dönemlere ait özet raporlar da düzenlenirdi. Yılsonlarında da yıl içinde yapılan harcamalar ve tahsilatlarla, öşürden elde edilen gelir miktarlarını gösteren bütçe dengesi cetvelleri düzenlenirdi. Düzenlenen bu cetveller kazalarda bulunan sandıklarca kaymakamlığa, sancaklarda bulunan sandıklar tarafından da vilayetlere gönderilirdi (BOA, ŞD, 2517/1). Gerek kazalardan gerekse vilayetlerdeki sandıklardan vilayete sunulan cetveller ziraat müfettişleri tarafından incelenerek konsolide edilirdi. Konsolide edilen cetveller ise Vilayet İdare Meclisi tarafından incelendikten sonra onaylanarak genel bir tablo ve rapora dönüştürülerek valilik makamının resmî yazısıyla Ziraat Nezaretine gönderilirdi (BOA, ŞD, 2517/1).

3. Menafi Sandıkları

Memleket Sandıklarının zaman içinde etkinliklerini ve verimliliklerini kaybetmesiyle birlikte memleket sandıklarının yerini yeni baştan organize edilen, sermaye yeterliliği konusundaki sıkıntıları yeni kaidelere bağlanmış olan Menafi Sandıkları aldı. Menafi Sandıklarının devreye alınmasından önceki süreç incelendiğinde, sandıkların sermaye gereksinimlerinin temin edilmiş biçiminde birtakım sıkıntıların ve eşitsizliklerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile sandıkların gerek sermaye toplama biçimi gerekse işlevsellik açısından oldukça yetersiz kalmaya başladığı bir yapının varlığı göze çarpmaktadır. Sandıkların en temel sorunlarından biri olan sermaye yetersizliğine yol açan sorunun ortadan kaldırılabilmesi amacıyla aşar vergisinde %1'lik bir artış yapılarak bu artış oranına *menafi hissesi* adı verildi. Yapılan bu artış ile sandıkların sermaye yetersizliklerindeki olumsuz ve kronik hale gelmiş durum ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Bu uygulama ile sandık sermayesinin sürekli beslenebildiği bir altyapının kurulduğu söylenebilir. Sandıkların isimlendirilmesinde de menafi hissesinin etkisinin tartışmasız önemi ağır bastığından, sandıklar menafi sandıkları olarak adlandırılarak, her sancakta yaygınlaştırılması yoluna gidildi (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730).

Sandıkların gelişimine ilişkin süreç ele alındığında, Ziraat Bankası'nın kuruluşuna kadar geçen zaman diliminde sandıklar aşamalı bir şekilde reorganizasyon sürecinden geçti ve bir zincir halinde bu iyileştirmelere devam edildi. Mevcut sandıkların Menafi Sandıklarına dönüştürülmesindeki temel sebeplerin başında değişim gereksiniminin en önemli bileşeni olan sermayenin yapısı etkili oldu. Sermayeyi irdelediğimizde, sermayeye kaynaklık eden çeşitli kalemlerin bulunduğu görülmektedir. Aşar üzerinden belirli oranlar ile alınan gelirlerden oluşan nakitler, aşarın onda biri üzerinden alınan yardım hissesi, faiz gelirleri üzerinden alınan menafi yardım hissesi ve öşür bedellerine mahsuben yapılan tahsilatlar üzerinden ayrılan menafi hissesi sermayeye kaynaklık eden temel kalemlerdi (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730). Sermayeye konu olan gelirlerin, nakitlerin ve senetlerin son derece sağlam yapıları demirden yapılmış sandıklar içinde saklandığı, sandıklara ait iki adet anahtar bulunduğu, anahtarların bir tanesinin müdür veya memurlarda bulunduğu, diğer anahtarın ise sandık eminde bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730).

Menafi Sandıklarının bir zincirin devamı gibi benzer amaçları yerine getirmek için zaman içinde iyileştirilerek daha disipline edilmiş bir yapıya kavuşturulan kendinden önceki sandıkların birçok özelliğini de bünyesinde barındırdığı görülür. Menafi Sandıklarını kendinden önce faaliyette bulunan diğer sandıklardan ayıran başlıca özellik bu sandıkların Ticaret ve Nafia Nezaretine bağlı olarak faaliyetlerini yürütüyor olmasıydı (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730). Bu yönüyle Menafi Sandıklarının daha önceki sandıklardan farklı olarak devlet denetiminde faaliyetlerini sürdürmeye ve merkezi yönetim tarafından üzerinde daha çok kontrol sağlanan bir yapıya kavuşturularak yönetilmeye başlandığı kanaati oluşmaktadır.

Menafi Sandıklarında merkezi yönetimin kontrolünün etkinliği personel istihdamı konusunda da göze çarpmaktadır. Bu konuda sandık müdürlerinin sandıkların bağlı bulunduğu Nezaret tarafından Bâb-ı Âli'nin izni ve padişahın onayıyla görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Yine memur olarak görevlendirilen kişiler bağlı bulunulan nezaretin kontrolünde görevlerine başlatılmaktadır (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730). Daha önceki uygulamalara benzer şekilde sandıkların belirli bir ayırtırmaya tabi tutulduğu ve bu şekilde birinci sınıf ve ikinci sınıf olmak üzere iki ayrı sandık sınıfı belirlendiği görülmektedir. Bu sınıflandırmaya bağlı olarak ilgili sandıklarda çalışan personelin maaşlarında da ücret farklılıkları bulunuyordu.

Örneğin: Birinci sınıf olarak değerlendirilen sandıkların müdürlerine 2.000 kuruş tutarında maaş bağlanırken, ikinci sınıf olarak nitelendirilen müdür maaşları ise 1.500 kuruş olarak belirlenmekteydi. Sınıflandırmaya bağlı benzer ücret farklılıklarını müdürler haricindeki kâtip, memur ve sandık eminlerinde de görülmüyordu (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730).

Menafi Sandıklarınca gerçekleştirilen iş ve işlemlerin kontrolünün sağlanabilmesini temin etmek üzere çeşitli kontrol mekanizmaları da tahsis edilmekteydi. Bu kontrol mekanizmasının oluşturulmasında öncelikle iş ve işlemleri yapanlara ve onaylayanlara birtakım sorumluluklar verildi. Sandıkların kendi iç işleyişlerindeki otokontrol mekanizması dışında ayda bir defa sandık komisyonu toplanırdı. İlgili komisyon tarafından hesaplar gözden geçirilir, kıymetlerin sayılarak eksiklik olup olmadığı tespit edilirdi. Aylık olarak yapılan bu periyodik kontrollerde herhangi bir noksanlık ya da sorumluluk doğurucu bir durum tespit edilirse bu durum mülki idareye bildirilirdi. Aylık kontroller dışında üç aylık zaman dilimlerinde de mülki idare tarafından muhasebe birimlerince sandıkların hesapları kontrol ettirilirdi. Yapılan incelemeler neticesinde sıkıntılı bir durumun tespit edilmesi halinde öncelikle hiç vakit kaybetmeden sorumlular açığa alınırdı. Detaylı incelemeye geçildiğinde durumla ilgili olarak Nezaret vakadan haberdar edilirdi (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730).

Menafi Sandıklarının temel hedefi zirai faaliyetlerde bulunan kişilere borç vermek üzerine belirlenmiş olup, ana gayesi ziraatın desteklenmesiydi. Bu hususla ilgili olarak tarımsal faaliyet dışındaki alanların menafi sandıklarınca borçlandırılmaması kesin hüküm altına alınmıştı (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730). Menafi Sandıklarından önce benzer amaçlarla faaliyette bulunan sandıkların zaman içinde etkinliklerini kaybetmesinde ve yeniden yapılandırılarak dönüştürülmesinde bu hükme aykırı uygulamaların rol aldığı düşünülmektedir. Borç verme işlemlerinde gelir getiren gayrimenkullerin teminata alınarak borçlandırmada bulunulması genel kaide olarak belirlenirdi. Burada tarımsal üretimin devamlılığının sağlanmasında borçlu tarafından vazgeçilmesi göze alınamayacak olan maddi bir teminat ile ilişkilendirilerek alacak güvence altına alınmaktaydı. Tarımsal faaliyetlerin bir fiil içinde olan, üretimle iştigal eden ancak teminata verecek herhangi bir gayrimenkulü bulunmayan üreticilerin de varlığı söz konusuydu. Bu durumda olan üreticiler için de nitelikli bir kefil ya da lüzum görüldüğü takdirde birden fazla kefilin alınması yoluyla çiftçilere borç verilebiliyordu. Bu ve buna benzer durumlarda da kefil alınacak kişinin kefalet değerliliğinin kredi kullanılabilir seviyede olmasının önemi büyüktü. Yine kefil olarak kabul edilecek kişilerin varlıklı ve itibar sahibi kişilerden seçilmesinin önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Borçlandırma konusunda bu denli güven verici şartların aranması, belirli kural ve kaidelere bağlı kalınarak hareket edilmesi sandıkların Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatına olan katkıları düşünüldüğünde bu ve buna benzer kaidelerin gerekli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Borç verme işlemlerinin bir düzen içinde sürdürülebilmesi için çeşitli uygulamalara rastlanılmaktadır. Örneğin teminata gayrimenkul ipoteği alınması halinde verilen borçlarda borç miktarının teminata alınan gayrimenkulün değerinin yarısından fazla olmadığı görülmektedir (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730). Borç verme sürelerine ilişkin düzenlemelerde kısa ve uzun vadeli olmak üzere borçlandırmada bulunulduğu anlaşılmaktadır. Borçlandırma işlemlerinde belirlenen vadeler üç ay ve 48 ay aralığında belirleniyordu. Vadesi bir yıldan uzun süreyi kapsayacak şekilde verilen borçlar için her yılın faiz miktarının tahsil edildiği anlaşılmakta olup, faiz miktarının vade sonunda defaten anaparaya eklenerek tahsil edilmesi arzulan

bir yöntem değildi (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730). Bu yönüyle ele alındığında vade sonunda anapara ve toplam faizin üst üste eklenerek çiftçilere ağır yük getireceği ve çiftçileri temerrüde düşürebileceği öngörülerek her yıl için işleyen faiz yükünün tahsil edilmesi yolu benimsenirdi. Ayrıca sandıkların uzun vadeli kredilerde düzenli faiz gelirinden mahrum bırakılmaması ve sandıkların zayıf duruma düşmemesi için her yılın faiz yükünün mutlaka tahsil edilmesi sağlanırdı.

Borcun zamanında ödenmemesi ve muaccel hale gelmesi halinde doğrudan borçluların ve kefillerin üzerine gidilmezdi. Borcun ödenmesi hususunda asıl borçlu ve kefil/kefillere ek süre tanınırdı. Borç ödeme konusunda tanınan bu ek süre içinde de eğer borçlu ve kefil tarafından herhangi bir ödemede bulunulmaz ise teminata alınan gayrimenkulün paraya çevrilmesi yoluna gidilerek borcun tahsil ve tasfiyesi sağlanırdı. Sandık alacaklarına ilişkin dava süreçlerinin hızlı ve etkin şekilde çözülmesi için sandıklara istisna tanındığı, mahkemelerde sandıkların davalarının öncelikli olarak ele alınmasına yönelik düzenlemelerin bulunduğu anlaşılmaktadır (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730). Sandıkların alacaklarına ilişkin davaların mahkemelerde öncelikli olarak ele alınmasının temel nedeninin sandıkların bir tarım toplumu olarak nitelendirilen Osmanlı topraklarındaki öneminden kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim tarımsal üretimin devamlılığını sağlamak üzere özellikli bir fonksiyonu bulunan sandıkların tahsil edilememiş alacaklarının bir an önce tahsilinin sağlanması ve alacakların donuklaşarak bir yığın oluşturacak şekilde sandıkları orta uzun vadede tüketmesinin önüne geçilmesi hedeflendiği kanaati oluşmaktadır.

Mücbir sebepler nedeniyle borcunu ödemede sıkıntı içine düşmüş olan kimseler için çeşitli istisnaların uygulandığına da rastlanılmaktadır. Harp, salgın hastalık, depresyon, çekirge istilası ve benzeri olağanüstü durumlarda ödeme güçlüğüne düşmüş oldukları kesin hüküm altına alınan çiftçiler için ödemesiz bir takvim belirlenebilmekteydi. Çiftçilere içinde buldukları sıkıntılı zamanlarda borç ödeme yükü getirilmemekteydi. Yine borç ödeme konusunda sıkıntı yaşayan, vadesinde borcunun faiz ve/veya anaparasının tamamını ödeyemeyen ancak anapara ve faiz için kısmi de olsa ödeme yapabileceğini belirten iyi niyetli borçlular için de zorlaştırıcı değil, kolaylaştırıcı istisnai kararlar alınmaktaydı (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730). Borcunu zamanında ödemeyen ve borç ödeme konusunda sıkıntı yaşatanlar için birtakım sınırlamalar da konuluyordu. Bu kişilerin sandıklarda görevlendirilmesi kesinlikle engelleniyordu (BOA, DH. MKT, 1606/24).

Sandıkların işleyişlerinde, sandıkların sermaye ve borç verme düzeninin sağlıklı bir zemine oturtulabilmesi amacıyla bir takım işleyiş dinamikleri bulunmaktaydı. Bu konuda dikkat çeken hususlardan biri de kaza bazında sermaye ve borçlandırma dengesinin gözetilmiş olmasıdır. Diğer bir ifade ile kaza sermayesinin büyüklüğü tek seferde bir çiftçiye en fazla ne kadar borç verilebileceğine dair kaideleri de belirlemekteydi. Bu anlamda kaza sermayesinin büyüklüğüne göre, sermayesi 15.000 liranın üzerinde, 10.000 – 15.000 lira aralığında ve 10.000 liranın altında olmak üzere üç ayrı şekilde tasniflendirilmekteydi. Belirlenen bu sermaye aralıklarına göre tek bir üreticiye verilebilecek maksimum borç miktarı sırasıyla 15.000 kuruş, 10.000 kuruş ve 5.000 kuruş olmak üzere sınırlandırılırdı (BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730). Bu şekilde bir düzenlemenin yapılmasının ardında yatan sebepler düşünüldüğünde, riski tabana yayma ve mevcut sermaye büyüklüğünden çok sayıda çiftçinin fayda sağlamasının hedeflendiği kanaati oluşmaktadır.

Menafî Sandıklarından alınacak ya da alınmış olan borçlara yönelik zaman zaman birtakım taleplerde bulunulduğu da görülmektedir. Bu tür talepler genel olarak ele alındığında ve detaylı bir şekilde değerlendirildiğinde çoğu zaman sandıkların

disiplinli şekilde çalışmasını olumsuz etkileyen (BOA, Ş.D, 692/17, Nr. 640), sandıkların belirlenmiş olan genel kaidelere uzak isteklerden oluşuyordu (BOA, Ş.D, 2372/16, Nr. 221). Genellikle mevcut faiz oranlarının düşürülmesi (BOA, Ş.D, 2372/16), veya işleyen faizin tamamen silinmesi ve teminat konularında bu tür taleplerde bulunulduğu anlaşılmaktadır (BOA, İ.ŞD, 21/898, Nr. 188).

Menafi Sandıklarının Ziraat Bankası'na dönüşmesine kadar geçen safha incelendiğinde sandıkların çok sayıda değişiklik ve bu değişikliklere bağlı olarak çok sayıda düzenlemeye tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu düzenlemelerin daha çok sandıkların yaygınlaşması ve etki alanlarının genişlemesiyle ilintili olduğu görülmektedir. Nitekim sandıkların Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşmasına bağlı olarak üstlendikleri görevler artmış, bu durum neticesinde ifa edilen işlerle ilgili uygulamalara ait çok sayıda mevzuat sandıkların işleyişine dâhil olmuştur. Sandıklar tarafından tahsil edilen aşar vergisi ve maarif iane hisselerine ilişkin uygulamalarda da bu durum göze çarpmaktadır. Resmî yazışmalarda aşar vergisinin tahsilatına ilişkin sahada karşı karşıya kalınan zorluklar, anlaşmazlıklar ve vergi tahsilatıyla ilgili paydaş kurumlar arasındaki görüş ve uygulama farklılıkları bulunduğu resmî yazışmalardan anlaşılmaktadır (BOA, MF. MKT, 85/8, Nr. 490; BOA, MF. MKT, 84/97; BOA, MF. MKT, 85/8, S. 56; BOA, MF. MKT, 84/97; BOA, MF. MKT, 85/8; BOA, MF. MKT, 85/8). Belirsizlik yaratan ve işleyiş olumsuz yönde etkileyen bu ve buna benzer durumların ortadan kaldırılması ve kesin hüküm verilebilmesi için birçok yazışma yapıldığı görülmektedir. Bu durum gerek zaman gerekse kaynak israfına yol açarak iş ve işlemlerle ilgili süreci uzatmaktaydı.

Menafi Sandıklarının kurulmasındaki temel amaç çiftçilerin üretim fonksiyonunun yerine getirilmesiydi. Sandıklar çiftçilere uygun faiz oranı ile finansman olanağı sunmakta ve üretimin devamlılığını sağlamakla sorumluydu. Sandıklar üretimin devamlılığını kesintiye uğratacak her türlü zorlukla başa çıkmada devreye girerdi. Çiftçilerin içinde buldukları sorunların çözülmesinde önemli bir aktör olarak görev alırdı. Bu yönüyle sandıklar yalnızca kredi sağlayan bir kuruluş değildi, zor ve sıkıntılı zamanlarda üreticilerin yanında olurdu, yardımda bulunarak üreticilere destek sağlardı. İlgili döneme ait birçok resmî belgede yağmurların yağmaması bu duruma bağlı olarak kuraklık yaşanması, akabinde kıtlık tehlikesiyle karşı karşıya kalınması gibi zor dönemlerde sandıkların birer kurtarıcı gibi devreye girerek çiftçilere destek olduğu anlaşılmaktadır (BOA, DH. MKT, 1453/81, Nr. 883-23; BOA, DH. MKT, 1494/69, Nr. 458-27). Tarımsal üretimde meydana gelen önemli ve geniş çaplı sıkıntıların aşılmasında da sandıklar çiftçilere destek vermek için yoğun bir çalışma içine girerdi.

Menafi Sandıklarının odaklandığı temel alan her ne kadar çiftçilerin finansal olarak desteklenmesi olarak ön plana çıksa da sandıklar bu temel faaliyetlerinin dışında eğitim ile ilgili iş ve işlemleri desteklemek üzere önemli görevler de üstleniyordu. Gerek yeni okul inşası gerekse tadilata ihtiyaç duyulan eğitim kurumlarının elden geçirilmesi ve bir takım eğitime dayalı zorunlu ek ihtiyaçlarının karşılanmasında Menafi Sandıkları destek sağlardı (BOA, MF. MKT, 90/119, Nr. 194; BOA, MF. MKT, 363/13). Eğitim ile ilgili bu katkıların yapılabilmesi amacıyla Menafi Sandıkları aracılığı ile bir kaynak temini sistemi oluşturulduğu gibi, bu sistemin devamlılığının sağlanabilmesi için Menafi Sandıkları gelirlerinin bir kısmı eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi için ayrılmaktaydı (BOA, MF. MKT, 28/68; BOA, MF. MKT, 31/131). Gerek üreticilerin doğrudan veya dolaylı şekilde desteklenmesi, gerekse eğitim faaliyetlerinin bizzat içinde sandıkların aktif rol alması son derece önemliydi. Bu yönüyle Menafi Sandıkları Osmanlı Devleti'nde ekonomik düzenin sağlanması ve

eğitimin olanaklarının geliştirilmesine katkı da sağlıyordu. Yaygın sandık ağı ile Osmanlı topraklarının büyük bölümünde bahsi geçen görevleri yerine getirmesi münasebetiyle etki derinliği ele alındığında sandıkların ayrı bir inceleme konusu olmaya değer yönü ortaya çıkmaktadır. Menafi Sandıklarının faaliyette bulunduğu yerlerde yalnızca üretim ve eğitime katkıda bulunmadığını, bu faaliyetlerinin yanı sıra imar işleri (BOA, DH. MKT, 1372/40, Nr. 1592-40), göçmenlerin iskân politikaları (BOA, ŞD, 2421/27, Nr. 27; BOA, DH. MKT, 1513/60) ve hazineye kaynak temini (Bayur, 1954, 168; Akgün, 1984, 198) sağlamaya kadar birçok faaliyetin içinde aktif olarak yer aldığı dikkat çekmektedir.

Sandık sermayesinin amacı dışında kullanılması Menafi Sandıkları'nın etkinliğini ve verimliliğini olumsuz yönde etkileyerek sandıkların işlevselliğinin büyük ölçüde yitirilmesine ve daha önce aynı amaç doğrultusunda kurulan sandıklarla aynı kaderi yaşamasına sebep oldu. Başlangıçta oldukça disiplinli şekilde faaliyetlerini sürdüren sandıkların tekrar bozulmaya başlaması çiftçilere yeterince destek verilememesine neden oldu. Sandık sermayelerinin bir takım varlıklı kişilerin ve kötü niyetli sandık yöneticilerinin kontrolü ve yönlendirmesi altında işletilmesi (Quatert, 2008, 121), mahsul bedellerinin doğru şekilde kullanılmaması (Kazgan, 2006, 127), kredilerin geri ödenmesinde yaşanan aksaklıklar bozulmayı daha da hızlandırdı. Sandıklara ait sermayenin amacı dışında kullanılması üreticilerin sandık dışında yüksek faizle borç veren kişilere yönelmesini arttırdı. Bu olumsuz gelişmelerin yanı sıra basiretsiz sandık yöneticileri ve memurlarının üreticilere karşı yapmış olduğu baskıcı ve zorlayıcı tutum da sandıklara olan bakış açısını olumsuz etkiledi (BOA, ŞD, 2001/26, Nr. 6-247). Bu ve buna benzer bozulmaların etkileri neticesinde üreticiler sandıklardan uzaklaşmaya başladı ve tekrar tefecilere yöneldi. Sandıklardaki bozulmaların artması, asli görevlerini yapmaktan uzaklaşması, sandık yerine daha kurumsal bir müessese olan banka kurulması fikrinin ön plana çıkmasını sağladı (BOA, İ.DUİT, 77/59; BOA, İ.DUİT, 77/59; BOA, DH. MKT, 1521/98, Nr. 19-21).

Sonuç

Türk kültürü, tarih boyunca güçlü bir yardımlaşma ve dayanışma anlayışıyla şekillenmiştir. Toplumun bireyleri arasındaki güçlü bağlar, yalnızca sosyal ilişkilerde değil, ekonomik ve tarımsal faaliyetlerde de kendini göstermiştir. Bu bağlamda, imece geleneği, Türk toplumunun ortak hareket etme ve dayanışma ruhunun en somut örneklerinden biri olmuştur. Osmanlı'dan günümüze kadar uzanan bu dayanışma modeli, bireylerin birbirlerine destek olmasını, ekonomik ve toplumsal yükleri paylaşmasını ve ortak hedeflere ulaşmasını sağlamıştır.

İmece, kırsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak tarımsal üretimin temel dinamiklerinden biri olmuş, tarlaların sürülmesi, ekinlerin biçilmesi ve hasat gibi süreçlerde topluluk üyelerinin birbirlerine karşılıksız yardım etmeleri esasına dayanmıştır. Ancak bu gelenek, yalnızca tarımda değil, köylerde yol yapımı, okul inşası gibi toplumsal fayda sağlayan işlerde de uygulanmış, böylece dayanışma kültürü, bireysel çıkarların ötesinde toplumsal refaha yönelik bir sistem haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısında imece kültürü, daha kurumsal mekanizmaların ortaya çıkmasını da etkilemiştir. İmece sisteminin sağladığı karşılıklı yardımlaşma, tarımsal üretimin sürdürülebilirliği açısından büyük bir önem taşımış, ancak bireysel ve yerel düzeyde kalmasının getirdiği bazı zorluklar, daha sistemli finansal çözümler gerektirmiştir. İşte bu noktada Memleket Sandıkları, Ziraat Sandıkları ve Menafi Sandıkları, imece ruhunu temel alarak oluşturulmuş kurumsal

yardım yapıları olarak ortaya çıkmıştır.

1863 yılında Midhat Paşa'nın öncülüğünde hayata geçirilen Memleket Sandıkları, imece kültürünün sistematik hale getirilmiş bir uzantısı olarak çiftçilerin finansman ihtiyacını karşılamayı amaçlamıştır. Başlangıçta yerel yönetimler ve köylülerin desteğiyle oluşturulan bu sandıklar, tarımsal üretimde sürekliliği sağlamayı ve küçük ölçekli üreticilerin ekonomik açıdan güçlenmesini hedeflemiştir. İmece usulüyle kolektif bir şekilde oluşturulan sermaye, köylülerin kendi içlerinde dayanışmasını devam ettirenken, aynı zamanda üretim süreçlerinin daha verimli hale gelmesini sağlamıştır. Ancak zamanla, Memleket Sandıklarının sınırlılıkları belirgin hale gelmiş ve bu sistemin daha geniş ölçekli bir yapıya kavuşturulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ziraat Sandıkları, bu ihtiyacı karşılamak üzere kurumsal bir çerçeve içerisinde daha etkin bir finansal sistem sunmuş, devlet desteğiyle daha güçlü bir yapı kazanmıştır. Ziraat Sandıkları, Osmanlı tarım politikalarının merkezinde yer alarak, çiftçilerin sermaye ihtiyacını karşılarken aynı zamanda Osmanlı ekonomik sistemine katkı sağlamıştır. Burada imece geleneğinin izleri açıkça görülmektedir; bireysel borçlanma yerine topluluk desteğine dayalı finansman modelleri geliştirilmiş, tarımsal üretimin devamlılığı sağlanmıştır. Memleket ve Ziraat Sandıklarının ardından gelen Menafi Sandıkları, yalnızca tarımsal kredilendirme ile sınırlı kalmamış, eğitim, altyapı ve göçmen iskânı gibi pek çok alanda toplumun refahını artıran projelere de kaynak sağlamıştır. Bu süreç, Türk kültüründe yardımlaşma geleneğinin yalnızca ekonomik bir model olmadığını, aynı zamanda sosyal bir bütünleşme aracı olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti, bu sandıklar aracılığıyla sadece üreticilere kredi sağlamamış, aynı zamanda halkın genel refahını artırmayı hedefleyen bir ekonomik model geliştirmiştir. Ancak, bu yardım sandıklarının zamanla bürokratik ve yönetsel sorunlar yaşaması, kredilerin geri ödenememesi ve sermaye yönetiminde yaşanan aksaklıklar, sistemin verimliliğini düşürmüştür. Başlangıçta imece ruhuna dayanan ve kolektif faydayı ön planda tutan bu yapılar, zamanla bireysel çıkarların öne çıkmasıyla işlevselliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu noktada, daha sistematik ve merkezi bir finansal kuruma duyulan ihtiyaç, Ziraat Bankası'nın kuruluşuyla karşılanmıştır. Ziraat Bankası, Osmanlı Devleti'nin geleneksel imece anlayışını modern bankacılık sistemine uyarlayan bir yapı olarak, tarımsal üretimi destekleyen ve ekonomik sürdürülebilirliği sağlayan bir model haline gelmiştir.

Günümüz Türkiye'sinde de imece kültürü, yardımlaşma vakıfları, kooperatifler ve dayanışma temelli ekonomik modellerle varlığını sürdürmektedir. Özellikle tarım sektöründe faaliyet gösteren üretici birlikleri ve tarımsal kredi kooperatifleri, geleneksel imece ruhunun modern uzantıları olarak işlev görmektedir. Küreselleşen ekonomik sistemler içinde bile, Türkiye'de toplumsal dayanışma kültürünün güçlü kalması, tarihsel imece geleneğinin bir yansımasıdır. Sonuç olarak, imece geleneği, sadece geçmişte kalmış bir uygulama değil, bugün dahi sosyal ve ekonomik dayanışmayı şekillendiren bir değer olarak varlığını sürdürmektedir. Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine ve günümüze kadar gelen bu gelenek, toplumun her kesiminde dayanışma ruhunu canlı tutan bir unsur olmuştur. Ziraat Bankası ve tarımsal finans sistemlerinin temellerinin atılmasında, kırsal ekonominin güçlendirilmesinde ve toplumun birlikte hareket etme kabiliyetinde imece ruhunun büyük bir katkısı vardır. Bu nedenle, Türk kültüründe yardımlaşma ve imece, yalnızca ekonomik bir model değil, aynı zamanda sosyal birlikteliğin, ortak hareket etmenin ve sürdürülebilir kalkınmanın temel taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Maarif Mektubi Kalemi (MF. MKT)

BOA, DH. MKT, 1606/24, 13 Recep 1306 (15 Mart 1889); BOA, DH. MKT, 1372/40, Nr. 1592-40, 29 Muharrem 1303 (7 Kasım 1885); BOA, DH. MKT, 1453/81, Nr. 883-23, 20 Muharrem 1305 (8 Ekim 1887); BOA, DH. MKT, 1494/69, Nr. 458-27, 2 Recep 1305 (15 Mart 1888); BOA, DH. MKT, 1513/60, 8 Şevval 1305 (18 Haziran 1888); BOA, DH. MKT, 1521/98, Nr. 19-21, 30 Haziran 1304 (12 Temmuz 1888); BOA, MF. MKT, 28/68, 3 Cemaziyelevvel 1292 (7 Haziran 1875); BOA, MF.MKT, 31/131, 16 Şaban 1292 (17 Eylül 1875); BOA, MF.MKT, 363/13, 5 Kanunusani 1301 (17 Ocak 1886); BOA, MF.MKT, 84/97, 28 Zilkade 1301 (19 Eylül 1884); BOA, MF.MKT, 84/97, 28 Zilkade 1301 (19 Eylül 1884); BOA, MF.MKT, 85/8, 10 Muharrem 1302 (30 Ekim 1884); BOA, MF.MKT, 85/8, 21 Zilhicce 1301 (12 Ekim 1884), 454; BOA, MF.MKT, 85/8, Nr. 490, 11 Zilkade 1301 (2 Eylül 1884); BOA, MF. MKT, 85/8, S. 56, 28 Zilkade 1301 (19 Eylül 1884); BOA, MF. MKT, 90/119, Nr. 194, 22 Recep 1303 (26 Nisan 1886).

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT)

BOA, İ.DUİT, 77/59, 18 Şevval 1305 (28 Haziran 1888); BOA, İ.DUİT, 77/59, 25 Şaban 1305 (7 Mayıs 1888).

İrade Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan (İ.MTZ.(04))

BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 1; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 2; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 8; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 11; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 25; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 26; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 27; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 29; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 35; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 36; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 52; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 45; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 44, 46; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 2; BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882); BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882); BOA, İ.MTZ.(04), 8/325, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882), A.g.k., M. 42;

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD)

BOA, İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD), 21/898, Nr. 188, 2 Rebiülahir 1288 (21 Haziran 1871); BOA, Ş.D, 2372/16, 10 Kânunuevvel 1290 (22 Aralık 1874); BOA, Ş.D, 2372/16, Nr. 221, 1 Zilhicce 1291 (9 Ocak 1875); BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), M. 1; BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 1; BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 12; BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 1; BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 5; BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 6; BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 8; BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 13; BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 15; BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 16; BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 19; BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 18; BOA, Ş.D, 2517/1, Defter Nr. Dersaadet 730, 20 Recep 1304 (14 Nisan 1887), A.g.n., M. 22; BOA, Ş.D, 692/17, Nr. 640, 21 Muharrem 1297 (4 Ocak 1880); BOA, ŞD, 2001/26, Nr. 6-247, 4 Şaban 1300 (10 Haziran 1883); BOA, ŞD, 2001/5, 30 Teşrinisani 1298 (12 Aralık 1882); BOA, ŞD, 2421/27, Nr. 27, 13 Rebiülahir 1296 (6 Nisan 1879); BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 1, 15; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n.,

M. 10; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 10; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 22; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 23; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 24; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 25; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 25; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 30; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 32; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 35; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 37; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 39; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 4; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 42; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 43; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 44; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 5; BOA, ŞD, 2517/1, 29 Safer 1302 (18 Aralık 1884), A.g.n., M. 5.

2. Kaynak Eserler

“İdare-i umumiye-i vilayet nizamnamesidir”, 29 Şevval 1287, (20.01.1871), *Düstur*, 1. Tertip, C 1, s. 625-651.

“Memleket sandıklarının suret-i tertibi ve sermayesinin idaresi ve menafii ve temettüatının mahall-i sarfı hakkında nizamnamedir.”, 23 Rebiülevvel 1284 (25.07.1867), *Düstur*, 1. Tertip, C 2, s. 387-398.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Basma Bağışlar Nr. 58.

The Agricultural Cooperatives and The Agricultural Bank of Bulgaria, National Printing Office, Sofia 1924.

Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Elli Senelik Hayat ve Faaliyeti 1888-1938, T.C. Ziraat Bankası Neşriyatı, Marifet Basımevi, Ankara 1938.

3. Gazeteler

Tuna, Nr. 1, 6 Şevval 1281 (4 Mart 1865).

4. Telif Eserler

“Bulgaristan’da Zirai Kredi”, *Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası*, Türkiye Ziraat Bankası Yayınları, S. 1, Ankara 1929.

Akgün, Seçil. “Midhat Paşa’nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası’nın Kökeni”, *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, TTK Yayınları, Ankara 1986.

Akyıldız, Ali. *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyoekonomik Etkileri*, Eren Yayınları, İstanbul 1996.

Atasagun, Yusuf Saim. *İzahlı Notlu Mukayeseli Bankalar Kanunu*, Kurtulmuş Matbaası, İstanbul 1958.

Atasagun, Yusuf Saim. *Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası 1888-1939: Türkiye’de Zirai Kredi I*, Kenan Basımevi, İstanbul 1939.

Bayur, Hilmi Kâmil. *Sadrızam Kâmil Paşa-Siyasî Hayatı*, Sanat Basımevi, Ankara 1954.

Çelik, Mehmet. *Balkanlar’da Tanzimat: Midhat Paşa’nın Tuna Vilayeti Valiliği 1864-1868*, Libra Yayınları, İstanbul 2010.

Erçin, Ferhat. *Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Kooperatifçiliği*, Der Yayınları, İstanbul 2004.

Güran, Tevfik. “Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876”, *150. Yılında Tanzimat*, Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 224-225.

İbrahimov, Osman. *Tuna Vilâyet Gazetesi (1865-1866)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

İleri, Suphi Nuri. *Kooperatifler*, T.C. Maarif Vekilliği Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Neşriyat ve Yardım Bürosu Yayınları, İstanbul 1941.

Kazgan, Haydar. *Galata Bankerleri, C II*, Orion Yayınları, Ankara 2006.

Koç, Bekir. “Midhat Paşa’nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği”, *Kebikeç Dergisi*, S. 18, Alp Matbaası, Ankara 2004.

Kodaman, Bayram. *Şark Meselesi İşığı Altında Sultan II. Abdülhamid’in Doğu Anadolu Politikası*, Orkun Yayimevi, İstanbul 1983.

Kurmuş, Orhan. *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi, Savaş Yayınları*, Ankara 1982, s. 12.

Ortaylı, İlber. *Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler (1840-1878)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme

İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974.

Quatert, Donald. *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

Savran, Cevdet. Nasuhi *Kooperatifçilik, Kolektifçilik ve Devletçilik Üzerine 9 Yazı*, Ulus Matbaası, Ankara 1935.

Kılıç, Selda. "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C 24/S. 37, Ankara 2005.

Tezel, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, Yurt Yayınları, Ankara 1986.

Extended Abstract

One of the fundamental elements of Turkish culture is solidarity. Social cooperation is vital, especially for those engaged in agriculture and animal husbandry in rural areas. This spirit of mutual aid has played a crucial role in the economic development of the Ottoman Empire. Initially, a system of collective labor, known as "imece", was widely practiced in rural communities, allowing people to assist each other in agricultural work without expecting monetary compensation. Over time, this informal system of cooperation evolved into a more structured and institutionalized form. Imece refers to a system in which individuals work together for common agricultural purposes, such as planting and harvesting, while also donating a portion of their products for the public good. However, as the Ottoman economy and state policies developed, it became evident that physical labor alone was insufficient to sustain agricultural activities. As a result, more systematic and institutional solutions were required to support farmers financially and logistically. To address this need, the Ottoman government laid the foundations for agricultural credit institutions under the leadership of Midhat Pasha in 1863. The first practical implementation of this system took the form of Homeland Funds (Memleket Sandıkları), which aimed to provide farmers with low-interest loans to support agricultural activities. In 1867, an official regulation was enacted, formalizing this system and expanding it across the Ottoman provinces. Thus, agricultural credit operations were introduced into the legal framework for the first time, ensuring a more organized approach to financial support for farmers. Homeland Funds provided credit to farmers based on personal guarantees or real estate mortgages under favorable conditions, ensuring the continuity of agricultural production. The financial structure of these funds was shaped by contributions from farmers through the imece method and additional state support. Initially implemented in the Rumelia region, this model quickly spread across other Ottoman provinces under the governance of Midhat Pasha, yielding positive results. However, over time, the system faced challenges due to inadequate local governance, difficulties in loan repayments, and financial imbalances, which reduced its effectiveness. Following the Ottoman-Russian War (1877-1878), significant disruptions occurred in the operation of the Homeland Funds. Some funds suffered financial losses, while others became entirely dysfunctional. This period highlighted the need for restructuring the credit system, leading to the establishment of Agricultural Funds (Ziraat Sandıkları). These funds not only provided low-interest loans to farmers to enhance their production capacity but also aimed to establish a stronger financial structure under government supervision. Various reforms were implemented to expand the authority of these funds, introduce tax exemptions, and promote agricultural growth. After the Agricultural Funds, Menafi Funds (Menafi Sandıkları) were established to further support the Ottoman agricultural economy. These funds were financed through a special tax on the tithe (aşar tax), ensuring a steady revenue stream and a more sustainable financial model. Beyond their primary function of providing credit to farmers, Menafi Funds also played a role in educational projects, infrastructure development, and the resettlement of migrants, contributing to the broader socio-economic development of the Ottoman Empire. However, with the expansion of these funds, structural and managerial challenges emerged. Misuse of capital, administrative corruption, and difficulties in loan repayments weakened the effectiveness of the system over time. Farmers increasingly turned to alternative financial sources as they found it difficult to access adequate support from the funds.

These issues led the Ottoman government to seek a more institutionalized financial framework, ultimately paving the way for the establishment of Ziraat Bankası (Agricultural Bank). Ziraat Bankası, founded as a continuation of the Homeland, Agricultural, and Menafi Funds, played a crucial role in modernizing the agricultural credit system and centralizing financial support for farmers. The bank's primary mission was to provide affordable credit to farmers, sustain agricultural production, and promote economic development. Over time, the early Ottoman financial aid institutions evolved into a more disciplined, regulated, and institutionalized structure, laying the foundation for modern banking practices. This study examines the historical evolution of solidarity within Turkish culture, tracing the transition from informal cooperation systems to institutionalized financial aid mechanisms. By analyzing the emergence, operations, and decline of Homeland, Agricultural, and Menafi Funds, this research explores their impact on Ottoman financial and economic policies through contemporary sources.

